

ЎЗБЕК ШЕЪРИЯТИДА ҚУЁШНИНГ БАДИИЙ ТАЛҚИНЛАНИШИ

Абдурахмонов Абилжон Абдусаматович

Фарғона давлат университети докторанти, филология фанлари бўйича фалсафа доктори
(PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7187853>

Аннотация. Ушбу мақола рангинг ўзбек шеъриятида қуёшнинг бадиий талқинланиши масаласига бағишланади. Ўзбек адабиётида қуёш муайян ижтимоий-маънавий муҳитда ўзига хос талқинланиш босқичини босиб ўтиши У.Азим, А.Суюн, Р.Парфи, Ҳ.Худойбердиева, Ш.Раҳмон каби шоирлар ижоди мисолида тадқиқ этилади. Қуёш образ сифатида муайян даврда ижтимоий-сиёсий ҳаёт фонида ўз бахти ва эркига интилган давр кишининг олам ва жамиятга гоёвий-эстетик қарашларини намоён қилувчи асосий образлардан бирига айланганлиги исботланади.

Калим сўзлар: образ, талқин, босқич, характер, эътиқодий, гоёвий-эстетик, рамз, анъана, ижодий концепт.

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ СОЛНЦА В УЗБЕКСКОЙ ПОЭЗИИ

Аннотация. Данная статья посвящена вопросу художественной интерпретации солнца в узбекской поэзии цвета. В узбекской литературе солнце проходит определенный этап интерпретации в определенной социально-духовной среде. Доказано, что солнце как образ стало одним из основных образов, показывающих идейно-эстетические взгляды на мир и общество людей того времени, стремившихся к собственному счастью и свободе на фоне общественно-политических жизнь.

Ключевые слова: образ, интерпретация, сцена, персонаж, убеждение, идейно-эстетическое, символ, традиция, творческий замысел.

ARTISTIC INTERPRETATION OF THE SUN IN UZBEK POETRY

Abstract. This article is devoted to the issue of the artistic interpretation of the sun in Uzbek poetry of color. In Uzbek literature, the sun goes through a specific stage of interpretation in a certain socio-spiritual environment. It is proved that the sun, as an image, has become one of the main images showing the ideological-aesthetic views of the world and society of the people of that time who strived for their own happiness and freedom against the background of socio-political life.

Keywords: image, interpretation, stage, character, belief, ideological-aesthetic, symbol, tradition, creative concept.

КИРИШ

Қуёш – нур манбаларидан асосийси ҳисобланади. Ердаги ҳаётнинг мавжудлиги бевосита у билан боғлиқлиги туфайли тирикликнинг бош ҳомийси сифатида инсоният тараққиётининг илк даврлариданоқ мифологик, эътиқодий қарашларда талқин этила бошлаган.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Маълумки, бизнинг олам яралиши қуёш билан боғлиқ бўлган физик ходисадир. Қуёш нури туфайли она заминимизда илоҳий мўъжиза – ҳаёт мавжуддир. “Одамзод ўз тафаккурига эга бўла бошлаган даврданоқ қуёшдан илоҳийликни англаб, унга умид ва ишонч рамзи сифатидаги муносабати шаклланиб келган. Қадимги дунё тарихида қуёшга ҳаттоки, инсон қиёфасидаги худо сифатида қараш мавжуд бўлган”[1.164-165]. Бундай

муносабат кўплаб халқлар диний қарашларида акс этганлигини қадимги Шарқ, Юнон ва Рим маданиятларида, яна қадимги Мексика ҳамда Перу маданиятларида, шунингдек, литва, славян, герман ва бошқа халқлар тарихида ҳам кузатамиз. Масалан, “Афина аҳолиси қуёшни фалакдаги икки ғилдиракли олов аравада юрадиган худо Гелиос деб ўйлаганлар”[2.16].

XI асрнинг буюк тилшуноси Махмуд Қошғарий “Девону луғотит турк” асарида қуёшга “қун” тарзида муносабат билдириб, уни изоҳлаб ўтади[3.314].

Дунё халқлари оғзаки ижодида нур манбаси ҳисобланган қуёш образига эзгулик рамзи сифатида қараш шаклланиб келган. Демак, “қуёш – барча халқларга маълум бўлган энг қадимги космик рамз; ҳаёт манбаи, ёруғликни билдиради. Қуёш рамзлари билан устуворлик, ҳаёт яратиш, фаоллик, қахрамонлик негизи, ҳамма нарсани билиш каби хусусиятлар боғланади”[4.32-34], дейилишига асос бор.

Лирикада қуёш асосан ижобий характердаги образ сифатида комиллик, эзгуликка элтувчи маърифат манбаи бўлган талқинини топди.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Ўзбек адабиётида қуёш муайян ижтимоий-маънавий муҳитда ўзига хос талқинланиш босқичини босиб ўтди.

1. Диний-эътиқодий. 1) халқ оғзаки ижодида маъбудлар; 2) “Авесто”да Митра; 3) Исломда Аллоҳ – Ёр.

2. Ғоявий-мафкуравий. 1) Хурлик, эрк тимолида. (XX аср бошлари); 2) Мафкура дохийси тимсолида. (XX асрнинг 20-йиллари охиридан 80-йилларигача); 3) Миллий Истиклол тимсолида. (1991 йилдан бошлаб.)

Ёр тимсолидаги қуёш образига муносабат мумтоз адабиётда асосан диний қарашларга нисбатан келтирилган бўлса, янги ўзбек адабиётида эса унинг функцияси ўзгарди. Яъни даврнинг моҳиятидан келиб чиққан ҳолда ижтимоий-маънавий ҳаётнинг эҳтиёжи бу образнинг ифода вазифасини ўзгартирди. Чунки фан-техника тараққиёти ўлкамизга етиб келиши ва унинг таъсирида маънавий ҳаёт, дунёқарашларининг замон руҳида шаклланишига қадар инсонларга ижтимоий турмушда фақатгина Аллоҳнинг шафқати ва раҳмигина ёрдам бера олади, холос, деган тушунчалар устувор эди.

Кузатишлардан аёнлашадики, қуёш образи ўзбек шеъриятида эътиқодий моҳиятдан ижтимоий-сиёсий моҳият касб этадиган кенг талқинли образ даражаси сари тадрижга эга бўлди. Дастлаб фақатгина ягона – диний моҳиятнинггина ўзида ифодаланган образ реал ҳаётнинг воқеликдаги реал кишиларнинг эҳтиёжларини ўзида акс эттирувчи ҳалоскорлик манбаи кўринишидаги талқинга учради. Яъни эътиқодий доирадан кўра фаолроқ бўлган ижтимоий-маънавий ҳаёт доирасига ўтди. Буларнинг бари миллий адабиётимизнинг тараққиётида ўзининг муносиб изини қолдира олди.

XX аср бошларига келиб ўлкамизда кескин ижтимоий-сиёсий воқеликлар янги шаклдаги шеъриятда қуёшнинг бадиий функцияни ўзгартирилишига, унга шахс эркини ифодаловчи янги ғоявий-эстетик вазифаларни қўйилишига сабаб бўлди. Ижодкорлар бу эҳтиёжларини қуёш образи тимсолига мурожаат этдилар. Энди у диний-эътиқодий рамздан кўра эрк ва озодлик рамзи сифатидаги ўз талқинини топди. Қуёшга хос табиий хусусиятлар бадиий муҳитда лирик инъикосини топди. Лирик қахрамон нур манбаи бўлган қуёшдан руҳоний мадад олди. Бунда қуёш ўзига хос маънавий-маърифий комиллик, руҳий эҳтиёж, муқаддаслик каби рамзларнинг ҳам уйғунлашган образи

сифатида гавдаланди. Нурнинг қудратли манбаи бўлиши қуёшнинг бадиий муҳитдаги ижодий мантқиқ асоси сифатидаги аҳамиятига ҳам кўчди.

Қуёш ҳолатининг бадиий тасвирида ҳам лирик фалсафий-ғоявий ифодасини топди. Қуёш образи эртанги содир бўлгуси муқаррар эрк ва хурлик рамзида намоён бўладики, ижодкор буни чин ишонч билан таъкидлашга ботина олади.

Ҳар бир ҳодисага муносабат уни қандай шороитда ва қандай қабул қилиб олинган билан боғлиқ. Бир ҳодисанинг ўзи бир неча томондан бир неча талқинига эга бўлиши мумкин. Қуёшнинг турли бадиий талқинлари муайян ижтимоий-тарихий шороитдан келиб чиқиб юритилганлиги табиий.

Қуёшга эрк рамзи сифатида мурожаат қилиш Чўлпон, Усмон Носир, Элбекнинг ижодий анъаналаридан руҳланган ҳолда ўтган аср охирларида замонавий ўзбек шеърятининг учинчи авлоди ижодида фаол образлар сирасида бўй кўрсата бошлади. Гарчи қуёшнинг табиий чиқиши, нур сочиши ва ботиши табиият ҳодисаси бўлса-да, бу даврлар шеърятинида унинг қайси фазасини танлаб олинганлиги бадиий ғоя ифодасида ижодий концептни юзага чиқарувчи аҳамият касб этганлиги билан фарқланади.

Ўтган асрнинг 40-йилларидан деярли 80-йилларигача ўзбек шеърятинида қуёш ҳам “қизиллашиб” кетди дейилса, муболаға бўлмас. Шўроларнинг дохийлари бевосита қуёш образида тасвирлана бошлади. Замон элагидан ўтмаган бу каби қуёшга берилган сунъий нисбатлар ҳам ўша “... измлар” дохию мафқуралари билан ер юзидан изсиз йўқолди.

Яна, энг муҳими, қуёшга қандай ғоявий-эстетик вазифа юкланганлигида эди. Энди бу қуёш аср бошидагидек ботаётган эмас, чиқаётган қуёш эканлиги билан ғоявий-эстетик жиҳатдан тубдан фарқланарди: *Наҳот, қачонлардир чиқади қуёш, Нурга йўғрилади бу совуқ дунё? Энди ҳаётим кетгунча бардош, Энди бу ҳаётим меники танҳо...* (У.Азим. “Энди шеър ёзмайман...”)[5.112] Ёки: *Уйғонар Туркистон, Уйғонар дунё, Порлоқ умидларга тўлиб кун чиқар.* (Р.Парфи. “Уйғон Туркистон...”)[6.14] Яна: *Тугилади руҳимда қуёш – Ҳаёт – Мамот жараёнида.* (У.Азим. “Кечалари юрак санчади”)[5.219].

Ижтимоий доирадан интим доирада намоён бўлади: *Сочин ёйиб фалакда, шўҳшаън, Порлар қуёш – Барчиндай бир қиз.* (У.Азим. “Учолмасдан...”)[5.42]

МУҲОКАМА

Қуёш образи лирик қаҳрамоннинг ички олами билан ташқи олам ўртасидаги воситачи сифатида гавдаланади: *Қуёш кулар, кулар ҳаёт.* (Р.Парфи. “Борми, баҳорим...”),[6.24] *Кечки қуёш турмаклар сочин, Жозибали бўлар эртага!* (Р. Парфи. “Кундуз ўйга чўмар...”)[6.12], *Қанотларим эркни соғинган, Қуёш, сен ҳам эмасан етим...* (У.Азим. “Мовий ҳаво тўлқинларида”)[5.38], *Қуёш, сендай яшасам ёниб, писанд қилмай аёзни, қишни, мен ўрганиб олардим бир кун ҳаммага тенг қулиб боқишни.* (Ш.Раҳмон. “Қуёш сендай яшасам...”)[7.62], *Қуёш жуда эрта ботди, қилади алам. Номозшом гулдай сўнди тез бугунги кун.* (Ҳ.Худойбердиева. “Қуёш жуда эрта ботди...”)[8.101], *О, севгим, бошимда олтин тож эдинг, Қуёшдек порладинг сийлаб ҳар қачон!* (А.Суюн. “Фарёд.”)[9.97], *Эй қуёш, муқаддас қуёш Сен қачон қулдирасан Мен қулдирилмаган жувонни.* (Болтабой Бекматов. “Савол”)[10.31]

Қуёш образи лирик қаҳрамонга параллел образлаштирилди: *Қуёш мени қайтиб тополмас келганда қайтиб, Кўз ёш тўқар эслаб мени йўқотганини.* (Ҳ.Худойбердиева. “Қуёш жуда эрта ботди...”)[8.31], *Гулдек сўниб боради қуёш.* (Жаббор Эшонкул.

“Йўлсизликнинг...”)[10.62], Қариган қуёш Шикаста нурлари билан Дарёнинг юзига ажсин солади. (О.Набизода. “Яланғоч...”)[10.82]

Қуёш лирик қаҳрамоннинг қалбидаги орзу-умидлари тимсолида пейзаж орқали ифодаланади: *Тонг отди – албатта, зулматни отган. Кун чикди – ул каби кўкариб чикди – албатта, қуёшни кўтариб чикди. (У.Азим.) “Тонг...”)[5.51].*

Қуёшнинг сўнмаслиги, “кўҳна изидан” кўриниб, нур сочишда давом этавериш жараёни бадий талқинда эзгулик абадийлигига умид ва ишончни ифодалайди: *Офтоб ҳам кўринди кўҳна изидан Ва бошлаб юборди дилбар эртагин. (А.Суюн. Ёмғир ёғиб ўтди...)[9.177] Лов-лов ёнаётир қуёш – ул нажот, Осмон чорлаётир, чорлар юксак тоғ. (Р.Парфи. “Муҳаббат”)[6.63]*

ХУЛОСА

Хулоса қилиш мумкинки, ўзбек шеърлятида қуёшнинг бадий талқини маданий-тарихий, эътиқодий, мафкуравий муҳит таъсирида ўзининг табиий хусусияти хос тарзда рамзийлаштирилди. Муайян даврда ижтимоий-сиёсий ҳаёт фониди ўз бахти ва эркига интилган давр кишисининг олам ва жамиятга ғоявий-эстетик қарашларини намоён қилувчи асосий образлардан бирига айланди.

REFERENCES

1. Гегель. Сочинения. Том 8. – М.: 1935.
2. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М.: МА, ML., 1999. – С.16.
3. Махмуд Қошғарий. Девону луғатит турк. Уч жилдлик. 1-жилд. –Т.: 1960.
4. Мингбоева Дилрабо. Тимсолар тилсими. –Т.: Янги аср авлоди. 2007.
5. Усмон Азим. Сайланма. –Т.: Шарқ, 1995.
6. Рауф Парфи. Сўнгги видо. – Т.: Миллий кутубхона нашр, 2006.
7. Шавкат Раҳмон. Абдият оралаб. – Т.: 2002.
8. Ҳалима Худойбердиева. Сайланма. – Т.: Шарқ. 2000.
9. Азим Суюн. Сайланма. –Т.: Шарқ, 1997.
10. Ўзбек модерн шеърляти. – Т. : Янги аср авлоди, 2003.